

De muzikale geschiedenis van de Festspiele, aflevering 4

door Johan Maarsingh

Tristan in Bayreuth 1886

In 1886 had Cosima Wagner de artistieke leiding van de Bayreuther Festspiele op zich genomen. Net als in de jaren 1882-1884 stond *Parsifal* op het programma, maar nu ging er in het Festspielhaus voor het eerst een opera, die niet voor dat theater was gecomponeerd. Cosima koos voor *Tristan und Isolde*. Een opera met een zeer beperkt aantal rollen en een heel klein aandeel voor het koor. Als modelvoorstelling diende de wereldpremière op 10 juni 1865 in München, toen Cosima's echtgenoot Hans von Bülow dirigeerde. Natuurlijk was het ondenkbaar dat hij ook de eerste voorstelling van dit werk in Bayreuth zou dirigeren. Het zou voor Cosima in dat geval ook moeilijk zijn geweest een stempel te drukken op de voorstelling. Nu kon zij zich laten gelden als regisseur: zij verzorgde de enscenering en gaf dwingende aanwijzingen over de behandeling van de tekst en de gebaren die de zangers mochten maken. Die gebaren mochten, naar de mening van Cosima, niet overdreven zijn. Het gevolg was dat er op het toneel bijna niets meer gebeurde, van theater was eigenlijk geen sprake meer. Uiteindelijk werd er wel wat aan veranderd maar de *Handlung* werd teniet gedaan. In andere opera's die in latere jaren voor het eerst in Bayreuth werden gegeven schreef Cosima ook een soort van theater met minimale gebaren voor, wat leidde tot vreemde vertoningen. In een volgend artikel daarover meer.

Weingartner

Rosa Sucher was als Isolde geëngageerd voor de Festspiele en zij schikte zich aanvankelijk naar Cosima's wensen. Al snel merkte ze dat er zo geen mens van vlees en bloed van Isolde was te maken. Sucher volgde haar theaterinstinct en bracht Isolde op een dusdanige wijze, dat Cosima haar liet begaan. Rosa Sucher heeft ons helaas geen plaatopnamen nagelaten.

Niet iedere medewerker had de moed Cosima tegen te spreken. Iemand die dat wel deed was Felix Weingartner, die als repetitor was aangesteld en zo bij de voorbereidingen van zowel *Parsifal* als *Tristan und Isolde* was betrokken. Hij constateerde dat ze van muziek niet zoveel benul had als wel mocht worden verondersteld. Na een dag repeteren aan de productie van *Tristan und Isolde* vergezeld Weingartner Frau Wagner op weg van het Festspielhaus naar de villa Wahnfried. Daar aangekomen, verzocht Cosima hem nog iets aan de piano te spelen uit de *Tristan*. Met het door Hans von Bülow gearrangeerde piano-uitreksel voor zich, speelde Weingartner de inleiding tot het tweede bedrijf. Kort

Felix Weingartner

voor het moment waarop het doek op zou moeten gaan, schrijft von Bülow een passage in de bas, die voor de piano zeer goed klinkt, maar eigenlijk niet staat aangegeven in Wagners partituur. Weingartner hield zich aan de partituur en speelde Bülow's noten niet. Cosima las echter in het piano-uitreksel mee en bemerkte Weingartners ingreep. Haar commentaar was dat als Weingartner ooit de muzikale leiding van een voorstelling zou hebben, hij dan wel de juiste basnoten diende te laten horen. Weingartner zei dat de door haar gemiste basnoten van Hans von Bülow zelf afkomstig waren. Op het protest door Cosima haalde Weingartner de partituur en liet haar de verschillen zien. Ze moest haar assistent gelijk geven. De verhouding tussen de weduwe Wagner en haar assistent raakte nog meer vertroebeld dan deze al was. Bij een eerdere wandeling had Weingartner haar aangesproken op de manier van omgaan met Hermann Levi. Weingartner wist van haar afkeer van joden, maar had er geen begrip voor.

Mottl

Als dirigent van de reeks opvoeringen van *Tristan und Isolde* in Bayreuth was Felix Mottl aangesteld. Mottl (1856-1911) was als assistent betrokken geweest bij de eerste opvoering van *Der Ring des Nibelungen* in Bayreuth en was zo dus zeer vertrouwd geraakt met de opvattingen van Richard Wagner zelf. Bovendien leidde deze uit Oostenrijk afkomstige dirigent vele voorstellingen van diverse andere opera's van Wagner. Eerst in Karlsruhe, later in München. Ook dirigeerde Mottl aan de Metropolitan Opera in New York. Op 17 januari 1904 dirigeerde hij onder andere Wagners Kaiser-Marsch. Bijna drie-en-een-halve minuut is bewaard gebleven op een zogeheten Mapleson-Cylinder, een curiositeit die is te vinden in de collectie '100 Jahre Bayreuth auf Schallplatte. Die frühen Festspielsänger 1876-1906'. Deze box met twaalf cd's is verschenen op Gebhardt JGCD 0062-12 (CD 10 track 7). Zo te horen had Mottl Wagners muzikale taal goed in de vingers.

<https://www.youtube.com/watch?v=3JDsVVeIdYg>

Felix Mottl

Mottl had naast kennis van zaken ook een eigenschap, die Cosima maar al te goed van pas kwam: hij wenste zich te onderwerpen aan haar opvattingen. Waar zij verlangde dat een tempowisseling plaats moest vinden, ongeacht de aanwijzingen in de partituur, daar nam Mottl het tempo langzamer of sneller. Het motto van Mottl tijdens zijn optreden in Bayreuth zou zijn geweest: 'In Bayreuth kann man nur dienen.' Blijkbaar gold dat meer de wensen en bevelen van Cosima, dan de partituur van Richard Wagner. In de door Mottl gebruikte partituur voor de voorstellingen in Bayreuth staan diverse aantekeningen met betrekking tot de regie door Cosima Wagner. Hieronder vallen blijkbaar ook wijzigingen in de dynamiek en zelfs de instrumentatie werd aangepast. Zo zou de bekkenslag aan het einde van de eerste akte zijn geschrapt. Toch een opvallend detail. De uitvoering viel voor de ingewijden tegen. Felix Weingartner was aanwezig bij de eerste voorstelling op 25 juli 1886 en zat naast Franz Liszt. Op Weingartners vraag of Liszt tevreden was

met deze voorstelling antwoordde de componist ironisch en elk woord benadrukkend: 'Ich glaube nicht, dass es - unter den obwaltenden [= gegeben] Umständen - besser sein könnte.' Het waren de laatste woorden van Liszt, die Weingartner heeft vernomen. Na de derde akte begeleidde hij Liszt naar een wagen, die hem naar huis bracht, waar hij op 31 juli 1886 overleed. De Festspiele werden door Cosima gewoon voortgezet. Op 4 augustus vond er in de Stadtkirche een kerkelijke uitvaart plaats waarbij Anton Bruckner aan het orgel improviseerde over thema's uit Wagners *Parsifal*. Toen Bruckner achteraf het verwijt kreeg dat hij niet over thema's van Liszt had geïmproviseerd, antwoordde hij dat ze hem die dan hadden moeten geven. Bruckner kende blijkbaar niet het werk *Die Glocken von Strassburg*. De inleiding heeft Liszt ook in een versie voor orgel nagelaten. Het begin lijkt klinkend op Wagners "Weltabschiedswerk" *Parsifal*.

<https://www.youtube.com/watch?v=QguzjB5FS-U>

Felix Mottl heeft na 1886 nog vele jaren in Bayreuth gedirigeerd. In een volgende aflevering krijgt hij meer aandacht. Mottl heeft zich, behalve als dirigent voor Wagners kunst ingezet door het maken van piano-uittreksels van diens werken, verder de bewaard gebleven schetsen bewerkt van de nagelaten symfonie in E-groot. Mottls naam blijft verbonden met de meest gespeelde orkestratie van de *Wesendonck-Lieder*. Het is heel bijzonder dat er pianorollen bewaard zijn gebleven, met muziek van Wagner in pianobewerkingen en gespeeld door Felix Mottl. De opnamen zijn gemaakt in of rondom 1907. Het voorspel tot *Tristan und Isolde* is hier te beluisteren.

<https://www.youtube.com/watch?v=ovScO5gFK8Y>

Het is een uitvoering die doet verlangen naar de rest van de opera. Hier is niets te merken van slepende tempi die Mottl in Bayreuth liet horen. Volgens Weingartner hadden Mottls vertragingen wel tot gevolg dat de toehoorders zich in een roes waanden, want langzame tempi werken wel in het Bayreuther Festspielhaus.

In 1888 vonden er opnieuw Festspiele plaats. Wederom een noviteit: *Die Meistersinger von Nürnberg* onder leiding van Hans Richter. Die sloeg geen acht op de muzikale wensen van Cosima en dirigeerde een reeks voorstellingen die Bayreuth veel roem brachten.

Heel anders verging het *Parsifal*. Wegens ziekte was Hermann Levi afwezig en kreeg Mottl de taak dit werk te dirigeren. Hij had veel meer tijd nodig voor de

Pelagie Greef-Andriessen

uitvoering. De eerste akte duurde ongeveer twintig minuten langer. Tijdens het derde bedrijf zat het publiek een kwartier langer op de bankjes. Volgens Wahnfried waren het echter de juiste tempi. Er is in 2005 een dubbel-cd verschenen met meer opnamen van Mottl als pianist. Zie voor meer informatie op: <http://www.prestoclassical.co.uk/r/Tacet/TACET135>

Zangers

De mezzosopraan Pelagie Greef-Andriessen (1860-1937) zong slechts een jaar in Bayreuth. Zij was de eerste Brangäne. In 1886 heette ze Pelagie Stahmer-Andriessen. De naam Greef stamt van haar derde echtgenoot. Ze was als operettezangeres begonnen, maar sloot zich in 1882 aan bij het reizend theatergezelschap van Angelo Neumann, die door heel Europa opvoeringen verzorgde van Wagners Ring. In 1884 maakte ze haar officiële debuut als operazangeres aan de Opera van Leipzig, als Aida, in de gelijknamige opera van Verdi. Tot 1890

was Greef-Andriessen verbonden aan dat operahuis. Na haar optreden in Bayreuth heeft ze zich al snel ontwikkeld tot een hoog dramatische sopraan en blonk uit in de grote Wagnerrollen als Brünnhilde en Isolde.

Een aantal van haar opnamen uit de periode 1901-1903 is bijeengebracht in de eerder genoemde cd-collectie op Gebhardt. Via Youtube is niets van haar te beluisteren.

Van bariton Carl Scheidemantel (1859-1923) bestaat een opname van Wolframs *Als du im kühnen Sange uns bestrittest*, uit het eerste bedrijf van *Tannhäuser*. De plaat is opgenomen in 1907 met een orkest gedirigeerd door Bruno Seidler-Winkler.

<https://www.youtube.com/watch?v=1cIX8kQNG3g>

Scheidemantel studeerde bij Julius Stockhausen en debuteerde in 1878 in Weimar waarop een vaste aanstelling volgde aan de plaatselijke Opera. In 1896-1911 was hij verbonden aan de Opera van Dresden en creëerde daar de rol van Herr von Faninal in *Der Rosenkavalier* van Richard Strauss. Als gast trad hij op in Milaan, Berlijn en Londen. Later was hij actief als zangdocent, operaregisseur en vertaler van operalibretti. Carl Scheidemantel zong in Bayreuth de rollen van Kurwenal en Titarel (1886), Klingsor (1886-88), Amfortas (1888, 1891, 1892), Wofram von Eschenbach (1891, 1892, 1894). In 1888 maakt koordinator Julius Kniess zijn entree in Bayreuth. Hij zal ook de leiding hebben over een zangopleiding voor de Bayreuther Festspiele. 🎵

Carl Scheidemantel